

Kujbusné Mecsei Éva

„KI LÉGYEN FŐBÍRÁNK?”

Nyíregyháza főbírái 1753 és 1848 között

Nyíregyháza gyakran fluktuálódó lakosságának előjáróiról a 18. század közepéig írásos forrás nem maradt fenn, a bírának legfeljebb a nevét őrizte meg egy-egy megyei összeírás. A lakosság életéről szóló feljegyzések az 1750-es évektől datálódnak, amikor az alig néhány éve birtokossá váló gróf Károlyi Ferenc megpróbálta jövedelmezővé tenni az Ecsedi-uradalom megvásárlásával hozzá került, gyéren lakott településrészt. A családi levéltárban¹ maradt dokumentumok nem sok információt nyújtanak a település igazgatására vonatkozóan. A főként gazdasági iratok mellett csupán az 1753. május 16-án kelt telepítési pátens, valamint Petrikovics János békési csizmadia mester számára néhány nappal később kiadott impopulátori megbízólevél lehet irányadó, amely magyarázattal szolgál a forráshiányra: a település nem tartozott a családi birtoktesthez és a másik földesura, Palocsay Istvánné² sem sok figyelmet szentelt neki, minthogy nem volt jövedelmező.

Az újratelepítés azonban új fejezetet nyitott Nyíregyháza életében. A korábban hol 200, hol 400 fős lakosság a szervezett telepítés következtében 1754 végére több mint 2000-re nőtt. Az impopulációt követően megváltozott a helyi társadalom összetétele, mivel a régi lakosok közül sokan elhagyták a települést. Döntésüket befolyásolhatta, hogy számarányuk mellett gazdasági potenciájukat tekintve is hátrányba kerültek, Károlyi ugyanis csak az újonnan érkezők számára biztosított különleges kedvezményeket, sőt személyes rokonszenvének kinyilvánítására — a legenda szerint — házaikban is meglátogatta az áttelepülést szorgalmazókat és „asztaluknál étkezett”.

A másfél ezer betelepülő többsége, akiket folyamatosan követte falubeli jeik, rokonaik, ismerőseik, többnyire a Felvidékhez kötődött. Néhányan közvetlenül és egyenesen jöttek ide, a telepítettek hangadói azonban azok közül a szarvasiak és csabaiak közül kerültek ki, akiknek szüleik, nagyszüleik származtak a Felvidékről. Ők még a század elején költöztek a Békés megyei Harruckern-birtokra. Ennek köszönhetően az áttelepülésre vállalkozók ismerték a telepítéssel járó előnyöket és komplex kisközösséget alkotva keltek útra. A magukat tótnak valló, evangélikus szabad menetelű jobbágyokból állók tele-

¹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Károlyi család nemzetségi levéltára

² A Palocsayné részét a Dessewffyék örökölték.

pülésenként összefogva két hullámban költöztek Nyíregyházára: az ún. szállás-csinálók már 1753 nyarán-őszén, míg a többiek 1754 tavaszától jöttek. Az egy helyről nagyobb csoportban érkezőknek spontán vezetői is voltak, illetve hozták magukkal papjukat, tanítójukat is. A békésiek kisközössége lett így a település új életének meghatározója, amelynek tagjait a felvidéki migránsokkal a vallás, a nyelv és a földesúrtól kapott azonos kedvezménysor kötötte össze.

Az újratelepítés utáni első tisztújításra 1753 decemberében került sor. Arra a kérdésre, hogy „ki légyen nekünk főbíránk?” a földesúr által jelöltek közül a már többséget alkotó új lakosok adták meg a választ. „...a többi szarvasi lakos megjöveteléig Szent György napig bírónak tették meg Marko Györgyöt”,³ aki hívta magával Csabáról Wandlik Márton prédikátort. Marko György azzal szerzett bizalmat magának, hogy az áttelepülés mellett kardoskodva még börtönbe is vetették, ahonnan Károlyi közbenjárására szabadult.

1754-ben július 25-én a szarvasiak megérkezése után egyhangú szavazással bírónak választották Zajác Jánost,⁴ akit „a kivándorlás egyik kezdeményezőjeként” tartottak számon és az új lakosok „előkelőbbjei közé” számított.

A telepítés során szerzett érdem néhány évig, míg a Békés megyéből jöttek dominanciája néhány évtizedig érvényesült az előjáróság választásakor.⁵

A bíróhoz évente választottak más előjárókat is: „ami pedig az igazgatás felépítését illeti, kezdettől fogva úgy határozták meg, hogy elébb megválasztják a bírót, azután a törvénybíró, utánuk a tíz esküdtet, egy lovas hadnagyot, két, hasonlóképpen lovas tizedest, négy albíró, magyarul kisbíró. És mivel a közösség a kegyelmes földesurasággal kötött egyezség szerint mindenféle királyi haszonvételt a kezéhez kapott, ezért más tisztségviselőket is állítottak, mint a ser-, mészárszék-, bor-, és malom bírák.”⁶ A jegyzői feladatokat a Szarvasról érkezett tanító, Reguly Sándor látta el.

Bár mezővárossá a település csak 1786-ban vált, kezdettől autonómiát kaptak a szabad bíróválasztásra, a statutumalkotásra, az ingatlan adásvételre és a lakosbefogadásra.⁷ A bíróválasztás rendje szerint minden évben tartottak tisztújítást. Itt meghallgatták a leköszönő bírók számadását, majd megválasztották az új előjárókat. A tisztújításnak sokáig nem volt állandó időpontja. Mivel a nyári munkák idején kevesen jöttek be a határban lévő szállásokról, ezért mindinkább a téli hónapokra halasztották a választást.⁸

Hogy ki kaphatott bizalmat, abba a földesurak a jelöltek jóváhagyásával szoltak bele. Jelölt az lehetett, akit az új közösség meghatározó békési csoportja alkal-

³ *Balogh István*: Az újratelepített Nyíregyháza első félévszázada (A nyíregyházi bírák évkönyvei, 1753–1803). In: Szabolcs-Szatmár megyei helytörténetírás, III–IV. Szerk. Dr. Gyarmathy Zsigmond. Nyíregyháza 1982. 93–131. (102.)

⁴ Uo.

⁵ Érdekes azonban, hogy a telepítést sikeresen lebonyolító Petrikovics és utódai nem kaptak vagy nem vállaltak feladatot a közösség vezetésében.

⁶ *Balogh I.*: Nyíregyházi bírák i. m. 102.

⁷ *Szabó Attila*: Nagykovács és Kecskemét örökvltsága www.szabarchiv.hu/drupal/sites/default/ 2015. 03. 03.

⁸ Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára (a továbbiakban MNL SZSZBML), V. A. 12/k. 78/78. No. 1404. 1803.

masnak vélt a gazdálkodás szervezésére és a bíraskodásra. Igazságszolgáltatási joguk a 20 forintig terjedő ügyekre terjedt ki. Esetenként „criminális” ügyekben is ítélezhettek, de csak „holmi gyümölcs, fejsze, kolomp s más efféle aprólékos lopókat és kóborló s katonákhoz adó asszonyi személyek esetében”.⁹ Büntetésként legfeljebb pálcázást szabhattak ki. Akit bírónak ajánlottak, az jó gazda hírében kellett, hogy álljon, erkölcsi feddhetetlenségéhez nem férhetett kétség, továbbá eléggé ismert volt mindig ahhoz, hogy az ún. ősgyűlésen jelen lévők felkiáltással megválasszák. Minthogy eleinte nemigen akadt írástudó az előljáróságban, az adószedés adminisztrációjának szervezése is az ő feladata lett.

Az egy évre szóló tisztség kezdetben nem mindenki által szívesen vállalt kötelesség volt, hiszen erre az időre ott kellett hagyni a távoli határban fekvő gazdaságot és az év nagy részét a köz ügyeivel foglalatoskodva bent a városban tölteni. Ha a megválasztottnak volt olyan korú fia, rátermett veje, vagy kellőképpen erélyes felesége, aki átvehette az irányítást, akkor nem szenvedett kárt a gazdaság. Ha nem, akkor „házi környülállására” való tekintettel lehetett kérni a tisztség alóli felmentést. Amennyiben nem találta a földesúr kellőképpen nyomósnak az indokot, a közfeladat visszautasítása súlyos büntetéssel járt.¹⁰

Volt, aki megtehetette, hogy akár több alkalommal is vállalja a mind több előnnyel járó tisztséget. Liskány Andrást először 1758-ban, majd 1765-ben és 1766-ban is főbírónak választották. Az utolsó évben, hogy gazdaságában való kiesését kompenzálják, már 40 rénes forint honoráriumot is megszavaznak számára a földesúri regálékból befolyó jövedelemből.¹¹

Bár a különböző helyekről történt folyamatos bevándorlásnak köszönhetően a népesség egyre nőtt, az alkalmasnak ítélték köre alig bővült. A formálódó igazgatási elit csupán néhány családból állt. Ezek zömét azok a betelepítés évében potenssé válók adták, akik közül többen fő- vagy vicebírók lettek, esetleg más tisztségeket viseltek.¹²

⁹ *Cservenyák László: Az újratelepítéstől 1848-ig.* In: *Nyíregyháza története.* Szerk. Cservenyák László, Mező András. Nyíregyháza 1987. 63.

¹⁰ A tisztség visszautasítása nem egyedi eset volt, ezért a rend fenntartása érdekében az úri-szék határozatban mondta ki, hogy a megbízatást el nem fogadókat büntetéssel: áristommal, illetve 12 rénes forint bírsággal sújtják. MNL SZSZBML, V. A. 11/i. 40/40. 1792:12. Hogy ez visszatartó erő lehetett, mutatja Fitkonidesz Mátyás csizmadia esete, akit mint az adószedéshez nagy segítséget jelentő írástudót esküdtnak jelölt a főbíró 1793-ban, de ő nem akarta elfogadni a tisztséget, „ellene szegezte magát” az előljárónak, sőt a tizedest meg is ütötte. Mégis elvállalta a köztisztséget, mert már nevét jelentették a földesúrnak, és makacskodása esetén 12 rénes forint büntetésépnzt kellett volna fizetnie. Lásd MNL SZSZBML, V. A. 12/a. 1/81. 189. fol. 1793. július 24.

¹¹ A családjából az 1770-es években még János is vállalt főbírósgot 1773-ban, 1774–75-ben és 1780-ban.

¹² Ezek a családok a megváltkozás után is megtartották vezető szerepüket a városvezetésben, illetve az 1803 előtt jelentősebb tisztséget viselők népesedő családjából is bekerültek néhányan a fontosabb tisztségekbe. A Nagy családból még öten viseltek a családból tisztségeket az 1800-as évek első harmadában. A Regulyak közül Sándort, a település első nótáriusát, aki 1757–1796 között árvagyami feladatokat látott el, beválasztották az alakuló communityba is 1793-ban, ahol helyét fia, Gábor vette át 1804-ben, aki 1810–1811-ben törvénybíró, 1812-ben főbíró lett, majd szintén apja munkáját folytatva 1826 és 1834 között árvagyami feladatokat látott el. Sámuel, aki majd 1835-ben a tanácsnak, 1841-től pedig az electa communitynak lett tagja, 1841–1843 között albíró és kapitány is volt. A Franko család 5 köztisztséget vállaló tagja közül György már 1768-ban esküdt, 1780–1781-ben fő-

Bár a bírák megbízatása egy évre szólt, akikkel a földesurak és a lakosok elégedettek voltak, azokat többször is megválasztották – vagy, ahogy az 1767-ben bírónak választott Szimcsik Mátyást pl. 1767 után 1768-ra is „meghagyták hivatalában”. A volt főbírók közül is egyre többen vállalták újra és újra a főbírósi pozíciót, esetleg a törvénybírósgot, illetve a jövedelemkezelői tisztségeket. A betelepülést követő 3-4. évtizedben így mindinkább gyakorlattá vált a „hivatali létra” bejárása: a főbírósgóra való jelölésnél méltányolták azt, ha valaki az igazgatás valamely szintjén már bizonyította rátermettségét.

Az igazgatási elitet alkotó családok Nyíregyházán 1753–1803 között

Név	A tisztségviselés kezdő időpontja	Viselt tisztségek
Bogár család: - Márton - Gergely - Pál - Tamás	1756	esküdt esküdt esküdt, borbíró főbíró(2x), törvénybíró, sáfár, perceptor
Garay család: - György - Márton	1762	főbíró, communitas tag, számvevő, esküdt, sáfár, borbíró, esküdt, borbíró
Kováts család: - András - György - János	1755	főbíró, esküdt főbíró, törvénybíró, esküdt, számvevő, borbíró, székgazda borbíró, mezőbíró
Markó család: - György - Ádám	1753	főbíró, esküdt, perceptor, borbíró, székgazda főbíró (4x), esküdt, perceptor, számvevő, borbíró, sáfár
Sulyán család: - József - Ádám	1754	perceptor, borbíró, székgazda esküdt, székgazda
Szmolár család: - János - György - Mihály	1756	communitas tag törvénybíró, esküdt, számvevő esküdt, borbíró, városgazda
Trsztjániszky család: - Márton - Máté - Mátyás	1756	főbíró, esküdt, számvevő, sáfár törvénybíró, esküdt, sáfár borbíró

A bíróválasztásnak tétje volt, hiszen a közösség első embere meghatározta az egész település életét. 1759-ben pl. az „előrelátó” Bencs András az éves nyíl-húzásos határművelés helyett — szarvasi mintára — szállásokra osztatta a határt. Ezzel a mai napig meghatározó munka- és lakhelyformát alakítottak ki.

„A község tisztviselői 1761-ben erélyes férfiak lettek, kik gondosan vitték a község ügyeit s ez évben megvásároltak egy házat, melyet átalakítva s kijavít-

bíró, István pedig 1791-es törvénybírósga után lett 1795–1796-ban főbíró. A 19. század első felében Jánost, Mihályt és Andrászt választották meg különböző tisztségekre.

va »községházává« tettek; eddig a koronkénti főbíró lakása szolgált e célra” – írta a krónikás.¹³ Filyó György főbíró és az előljárárság nemcsak a községházára fordítottak figyelmet — aminek szükségesége mutatja a közösségi feladatok gyarapodását, az ügyintézés kiterjedését is —, hanem megindították azt a pusztabérlési gyakorlatot, amelynek eredményeként olyan volumenű állattenyésztésre nyílt lehetőség, amire a széles, de a lakosság szám rohamos emelkedése miatt egyre szűkebbé váló határ nem adott alkalmat.¹⁴

A betelepítés utáni évtizedek bírairól nem lehet sokat tudni. Csupán az adóösszeírásokból, az alkalmanként fennmaradt végrendeletükből, hagyatéki irataikból, továbbá az evangélikus egyház jegyzőkönyvének rövid bejegyzéseiből következtethetünk anyagi helyzetükre, a későbbi történetírók által használt jelzőkből pedig jellemükre. A legelismertebbeket „előrelátó”-ként dicséri az itt fél évszázadig nótáriusként tevékenykedő Miskolczy Mátyás. Ilyen volt pl. a szállásokat kialakító Bencs András mellett a szarvasi Franko György, aki 1780-ban viselte a bíróságot. Annak ellenére, hogy keménykezűnek tűnt, a következő évre is újraválasztották. Pedig a két adószedő mellé még nyolcat állítva könyörtelenül behajtotta a tartozásokat, lefoglalva a hátralékosok barmait, teheneit. Igaz, bírósága idején született az a földkoncentrációt gátló statutum is, amely szerint „hogy a szántóföldek használatának jótéteményéből több emberre is háramoljon haszon, megújítódott az a szokás és rendszabály, hogy senki birtoka nem lehet több 4 kötélnél.”¹⁵

Pápay György, aki 1784-ben fő-, 1797-ben törvénybíró volt, 1802-ben kelt végrendeletében az alábbiakat hagyta három fiára és három lányára:

- „... vagyon pedig a gazdaságomban itten a városban belső házam Gyuris Istvánnak szomszédságában.
2. A kisteleki szőlőkben másfél nyilas szőlőm.
 3. Négy kötél földem fekvő szálláson.
 4. Tíz öreg, vagyis jármos ökör.
 5. Tehenem hét.
 6. Kétesztendős ökörtinó kettő.
 7. Tavalyi ökörtinó kettő.
 8. Egy tavalyi üsző.
 9. Lovam vagyon nyolc, mind hámos, és idei egy csikó.
 10. Juhom vagyon hatvan fejős juh, toklyó harminc darab.
 11. Két vasas szekér, az egyik ugyanúgy, a másik futós szekér.
 12. Fakó ökörszekerem egy.

¹³ *Leffler Samu*: Nyíregyháza város története. In: Szabolcs vármegye. Szerk. Borovszky Samu. Bp. 1900. 99. Az első községháza megvétele után 11 évvel nagyobb épületbe költözött az előljárárság, 21 év múlva pedig új városházát építettek. 1837-ben azonban már ezt sem találták megfelelőnek egy szabad és privilégizálttá vált város számára és 1842-ben még újabb, modernebb városházát emeltek Povolny Ferenc debreceni építőmester tervei alapján. Az épületek nagyobbá, impozánsabbá válása is szimbolizálta a város jogyarapodását, a városvezetés hatáskörének és számának bővülését.

¹⁴ A nyíregyháziak gazdasági potenciáját a jó piaccal bíró ökör, szarvasmarha, juh és ló tenyésztése alapozta meg.

¹⁵ *Balogh I.*: Nyíregyházi bírák i. m. 106.

13. Vagyon két ekém talyigástól és minden szerszámostól, és két ócska vasboronám.
14. Az eladó életem pedig vagyon árpa, köből 80.
15. Eladó gabonám húsz köből, mert ami több találtatik, az kenyérre maradjon András fiamnak házi szükségére, valamint az is, ami be van vetve, valamint 25 köből őszi vetés, az is András fiamnak előre, mint gazdaembernek maradjon.
16. Adósaim: a biharkeresztúri zsidó tartozik 50 váltóforinttal.
17. Nagykárolyban atyámfiánál zab, köből 17.
18. Készpénzben kezemnél 40 váltóforint, Sinkó Mártonnál 10 váltóforint...¹⁶

1786-ban Nyíregyháza II. József privilégiuma alapján 4 országos vásár tartására jogot nyerő mezőváros lett. A kiváltság az igazgatásban is változásokat hozott: 1793-tól a bírák egyszemélyes döntéshozó hatásköre megszűnt, az immár szerteágazó ügyek intézésébe és az igazságszolgáltatásba bekapcsolódott az újonnan alakított electa communitas, a városgazdálkodási feladatot pedig a communitason belül megalakult gazdálkodószékkal, a jogi ügyeket a senatussal együtt, azok előlülőjeként intézte.

A bíróválasztás során ezután sem kellett tekintettel lenni a vallási hovatartozásra vagy a nemesek és nem nemesek lakosságon belüli arányának megtartása,¹⁷ nem úgy, mint az újonnan alakított testületeknél, amelyekben a tagok számarányosan képviselték a különböző vallású és jogállású lakosságot: a lakosság közel 80-át kitevő evangélikusok voltak többségben, de volt 2-2 református, római és görög katolikus tag is, továbbá a gazdák mellett néhány kézműves és nemes.

Ekkor már nem azt tartották alkalmasnak a főbíróváagra, aki a betelepülésnél érdemeket szerzett, ill. jó gazda hírében állt, hanem aki írni-olvasni tudásával és világlátottságával, talpraesettségével előbbre vihette a közösség ügyét. A bírák a különböző küldöttségek élén mind többször fordultak meg a földesurak kastélyaiban, ahova a haszonvételi szerződéseket mentek megújítani, a különböző vidéki kúriákban, ahol pusztákat béreltek, de az ő feladatuk volt az adószedés rendjének biztosítása, a belső rend megtartása, a helyi szabályrendeletek alkotása és betartatása, a haszonvétel kezelők számadásainak ellenőrzése. Ezekhez már kevés volt „a józan paraszti ész”, nem ártott a furfangosság, sőt alkalmanként a gyakorlatban alkalmazható jogi ismeret.

A parasztbírák mellett így mind gyakrabban választottak nemeseket, kézműveseket, akiknek már nem az volt a feladatuk, hogy a gazdálkodást megszervezzék, hanem az, hogy megtalálják a továbblépés módját: a bérbe vehető pusztákat, a földesúrral kötendő kedvező szerződések lehetőségét, az elfogadható kamattal hitelt nyújtókat, a közösség számára megszerezhető privilégiumokat.

¹⁶ MNL SZSZBML, V. A. 12/k. 87/167. 1802:15.

¹⁷ A szabad menetelű jobbágycok közé rangrejtve betelepült néhány nemes is. Számuk 1786-ra közelítette a 100 főt. Bár a hét és félezres lakosságon belüli arányuk nem jelentős, de erősödésüket mutatja, hogy hadnagyi széket állíthattak fel egymás közti ügyeik intézésére és az adójuk beszedésére.

Hogy egy-egy megkezdett feladatot bevégezhesse, 1787-től a bírák többségét két éven át erősítették meg hivatalukban.

A 18. század végén már több mint 300 kézműves élt a városban, voltak köztük nemesek is. A bíróválasztás rendjét azonban a beköltözésük nem változtatta meg. Nem alakult ki rotáló rendszer, bírák továbbra is csak azok lehettek, akiket a gyűlésen részt vevők személyüket tekintve tartottak alkalmasnak és szavaztak meg, függetlenül a jogállástól, foglalkozástól, vallástól. A gömöri, zólyomi, liptói, abauji városokból érkezett kézművesek előljárárságban való térnyerése azonban olyan nagymértékű, ami a bírói feladatkör megváltozásához vezetett.

1800–1801-ben az az előrelátónak címzett Mátyik Péter lett a főbíró, aki csizmadiaként a rozsnói céhben vált mesterré, Nyíregyházán letelepedve 1783-ban sáfár, két év múlva borbíró, majd perceptor lett. 1800-ban az újoncállításban szerzett érdemeiért „királyi tetszés jeléül” a főbírák közül egyedül ezüst érmet is kapott. Rátermettségét igazolja, hogy később még többször is megválasztották főbírónak, így megszakításokkal bár, de öt évig viselte a tisztséget, 1804-től 1826-ig tagja volt a communitasnak, 1806–1832 között a senatusnak, valamint a gazdálkodószéknek is. Őt a főbírói székben törvénybírája, Gerliczky/Szuchács Mátyás követte: „A főbíró e hivatalban — mint a közönség más hivatalaiban is, — amelyeket gyakorta viselt, fáradhatatlanságot és nem kevesebb hűséget tanúsított, most mikor a mégis szerényen viselt legelső helyet elnyerte, fáradhatatlanul azzal törődött, mi lenne a város közönségének javára. Így meghányta vetette elméjében, hogy a kegyelmes földesuraktól való megváltakozást hogyan tudná a város közönsége megindítani... Miután a város közönségét e célból összehívta, a tanáccsal megtárgyalta, egyakarattal és elhatározással kísérletet is tett, éppen, amikor az országgyűlés összeülőben volt...”¹⁸ Bár a történetíró egyszemélyes érdemként tünteti fel a nem mindennapi gondolatot, a megváltakozást, számtalan utalás található arra vonatkozóan, hogy a joggyarapodás ötletét és a megvalósítás módját leginkább azok vetették fel és szorgalmazták, akik szabad királyi városokból érkeztek, illetve azok, akik az örökváltsághoz szükséges kölcsön felvételéhez megfelelő kapcsolatokkal rendelkeztek. A nemesek is hangoztatták szerepüket a dicsőségben, hiszen leginkább magukat tartották mind a földesurakkal, mind a megyei és országos hatóságokkal folyó egyeztetésekben kompetens tárgyalófélnak.

1803-ban Gerliczkyt megerősítették hivatalában, és felhatalmazást kapott arra, hogy népes városi delegáció élén tárgyaljon a kérelmüket elfogadó Dessewffyekkel, akik 1803. december 1-jén 320 ezer rénes forint ellenében a városra ruházták földesúri jogaikat. Így Gerliczky maradt a következő évre is főbírónak, hogy befejezhesse a jogi ügyletet, amihez még a választott közönség megújítására is szükség volt.

Ezt követően a bírák legfontosabb feladata a Dessewffyekkel még évtizedeken át húzódó jogviták rendezése, a Károlyiak hasonló örökváltság szerződés iránti megnyerése, a váltságösszeg hitelekkel történő előteremtése, a felvett

¹⁸ Balogh I.: Nyíregyházi főbírák i. m. 113.

kölcsönök folyamatos, rendszeres törlesztése, valamint a földesúri jogok gyakorlásának érvényesítése lett. Ettől kezdve szóba se jöhetett már olyan gazda, aki írástudatlan volt, és aki nem rendelkezett rálátással a város haszonvételeire, jövedelemkezelői gyakorlatára, a közigazgatás menetére. Nem véletlen, hogy 1805-ben újra Mányik Pétert választották meg, majd az örökváltság előkészítésében törvénybíróként részt vevő Bartha Józsefet. Ezt követően éveken át a törvénybíróvá választották meg a következő évben főbírónak: ns. Márkus Balázs (törvénybíró 1805–1807, főbíró 1808–1809), Sulyán József (törvénybíró 1807, főbíró 1810–1811), ns. Reguly Gábor (törvénybíró 1810–1811, főbíró 1812), Augusztin Mihály (törvénybíró 1812, főbíró 1813).

1814–1816 között ismét Mányik Péter lett a főbíró, majd a legnagyobb létszámú kézműves csoport, a csizmadiák közül egy másik, a közigazgatásban jártas mesterre, Juhász Nalivankó Mihályra esett a választás (1817–1819), aki ha törvénybíróként nem is tevékenykedett előtte, de mint vásárbíró 1796-ban és 1799-ben, borbíró 1802-ben, sáfár 1814–1815-ben a legjövedelmezőbb haszonvételeket kezelte. 1804-ben választották meg perceptornak és a *communitas* tagjának.¹⁹ 1820-ban Benkő István, majd 1821–22-re újra Mányik Péter lett a főbíró.

A megfelelő főbíró kiválasztásához, a tisztújítás sikerességéhez fontosnak tartották a választás napjának optimális meghatározását. 1820-ban e célból született az alábbi határozat: „Minekutána már jó eleve ennek előtte a város előljárói világosan kinyilatkoztatták volna azon kívánságokat, hogy a bírói választás ennek utána a karácsonyi ünnepek előtt való napokon (amidőn közeli országos vásár nem történne) s ennek véghez menetele után pedig, hacsak lehetséges, még azon hétnek napjaiban a többi, választatni s újíttatni szokott hivatalt és szolgálatot viselő személyek is választatnak, hogy itt a tekintetes vármegyével teendő *computus* a város számadásaival egy időben menvén véghez, eszerint ezen város kormányzásában a jó rend és egyformaság annál inkább előmozdíthatna. Melyeknél is fogva folyó esztendőbeli hónap 18. napján (előbb dobszó és templomi hirdetés által közönségessé tétetvén a lakosoknak a bírói választás) tekintetes Markos Mihály uradalmi fiskális úrnak előlülése alatt a bírói hivatalra candidáltatván nemzetes Benkő István, Sulyán József, Mányik Péter és Nalivanko Mihály urak, főbírónak a votumok többsége után nemzetes Mányik Péter úr választatott.

Továbbá törvénybírói hivatalra candidáltatván nemzetes Sulyán József, Angyalossy Pál, Huray János, Bodnár András és Meggyessy István urak, a votumoknak többsége után nemzetes Sulyán József úr törvénybírónak választatott.”²⁰

1821-ben a választást december 16-ra tették, mérlegelve, hogy semmilyen országos vásárra indulás napjával ne essen egybe és ne bolygassa meg a hitéletet sem. De minden hiábavalónak bizonyult, mert csekély volt az érdeklődés: kb. kétszázán lehettek a leköszönő tisztségviselőkkel együtt, úgyhogy azt fontolgatták, hogy más napot kell választani, hátha többen jönnének.²¹

¹⁹ 1829-ben törvénybíró lett, de lemondott, mert sógora, Huray János lett a főbíró és a rokonság kizárólagos ok volt.

²⁰ MNL SZSZBML, V. A. 11. 1/1. No. 113. 1820.

²¹ Uo. No. 208., 209. 1821.

A bíróválasztás új rendjének megváltoztatásáról 1822-ben tanácskozva azt latolgatták, hogy „miképp kellene a bírói választás módját úgy megállapítani, hogy a méltóságos uraságnak, úgy a városnak ne praepjudicálna, azonban a választó népnek választó szabadsága is épségben hagyattatna, jövőre nézve pedig állandóul rendes bévett szokásul szolgálna. Melyre nézve minden körülállásaival fontolóra vétetvén az eddig változólag s gyakorízben a választó népnek nem minden zúgolódása nélkül gyakorlott többféle bírói választás módjaik, végre azok közül az itt alább írt választás módja, mint amely által, amidőn a méltóságos uraságnak, úgy a városnak is candidálásbeli szabadságok egyformán határozatna, de nem akadályoztatna, egyszersmind a választó népnek nagyobb kiterjedésű választásbeli szabadság engedtetik.”²² Ekkor úgy határoztak, hogy megneveznek 10-12 lakost, akikből a földesúr tisztje 5-6-ot candidál, és közülük választ majd egy főbíró a város népe. A választásra kijelölt órában sokan összegyűltek — köztük a helybeli papok és tanítók is — és miután a fő- és vicebírók hivatalukat megköszönve lemondtak, Jákó István uradalmi fiskális a beadottakból előbb a főbíróságra jelölt hat személyt, akik közül 67 szavazattal ismét Benkő Istvánt választották meg, majd a törvénybírónak ötöt, akik közül a legtöbb, 62 szavazatot Belus András kapott.²³

1823-ban fontosnak tartották a jelölésre vonatkozóan rögzíteni, hogy a hivatalban lévő bírák természetszerűen jelöltek, továbbá a 12 főt úgy kell a választott közönség tagjainak összeállítani, hogy „vallásbeli tekintetekre” is figyelemmel legyenek.²⁴

A város elismert főbíráinak egyike Benkő István, aki többek között volt vásár- és borbíró, pusztainspector. 1817-ben törvénybíró, 1818-ban beválasztották a senatusba, két év múlva a gazdálkodószékbe, és tagja lett a 3. testületnek, a communitasnak is. 1820-at követően főbíróként irányította a várost a Károlyiaktól való 1824-es örökváltság idején 1823–1826, majd 1828–1829, valamint 1833–1834 között. Főbíróságát 2 évre Mányik Péter, majd az újra törvénybírókból lett főbírók, 1827-ben Sulyán József (törvénybíró 1820–1822), 1830–1831 között Huray János (törvénybíró 1828), 1832-ben Suták Sámuel (törvénybíró 1830–1831) szakították meg.

Ebben az időszakban újabb és újabb kihívások tették próbára az előjáróságot: a megváltkozással Nyíregyháza törvényileg szabályozatlan jogi státuszba került. A földesúri jogokkal bíró parasztközösségre a vármegye igyekezett kiterjeszteni fennhatóságát és kedvező helyzetbe hozni a városbeli maroknyi nemességet. A főbíró feladata lett a belső ellentétek feloldása, a megyei előjárókkal és a helytartótanáccsal való tanácskozás, a megfelelő ágensek megtalálása. Az előjáróság vezetőjeként továbbra is részt vett a mindennapi élet szervezésében is: a statutumok alkotásában, az új lakosok befogadásában, a pusztabérletek megkötésében, a kölcsöntörlesztés bonyolításában és az ehhez szükséges újabb kölcsönök felvételében, a haszonvételek működtetésében, az ingatlan adásvétel nyomon követésében. Mindezen feladatok mellett az adószedést és a helyi igaz-

²² MNL SZSZBML, V. A. 12/a. 2/82. 231–233. fol. 1822.

²³ A város lakossága ekkor kb. 12 ezer fő volt!

²⁴ MNL SZSZBML, V. A. 11. 1/1. No. 488. 1823.

ságszolgáltatást már csak olyan főbíró irányíthatta, koordinálhatta, aki megfelelő kvalitások mellett megfelelő ismeretekkel rendelkezett.

1826-ban a tisztújítás időpontjának állandóvá tételétől remélték a bíróválasztáson való részvétel biztosítását, ugyanis az új szabályrendelet szerint a választásra jogosultak köre jócskán megcsappant: „a bírói választásnak ideje állandóul karácsony ünnep harmadik napján reggeli órákor, és pedig e folyó esztendőre nézve december 27-én tartasson, de a választásra és votizálásra csupán helyes polgárok bocsáttassanak.”²⁵ Ez a statutum a bíróválasztásban már egy új szakasz nyitánya, hiszen eddig minden lakosnak bevett nyíregyházi férfi választó és választható volt a különböző tisztségekre. Ez évtől kezdve csak a gazdaságilag legtehetősebb, polgártaksát is befizetők dönthettek szavazatukkal vagy hivatali munkájukkal a közösség sorsáról. Ráadásul a statutum szerint a Karácsony második napján tartott utolsó városi gyűlésen „a választott közönség votuma által hat tanácsbeli és tizenkét választott közönségbeli személyekből álló deputatiót nevez ki. Ezen deputatio a bírói választás napját megelőző este a városházánál öszveülvén a bírói hivatalra candidálandó hat személyekről elébb tanácskozik, annak utána pedig egyenként egy oldalszobába menvén, ott ki-ki vallás és nemesi vagy polgári rangkülönbség nélkül tetszése szerint a candidatióra legérdemesebbnek vélt tanácsbeli és választott közönségbeli hat személyeket a jegyző által egyforma nagyságú papírosra felirat, s magához vévén az eszerint általa tett candidatiót foglaló papírost, azt a többi deputált személyekkel egyszerre s öszvekeverve, a már együtt ülő egész deputatióknak beadja. Mely papírosok egyről egyre megvizsgálatnak, s amely hat személyek eszerint legtöbb votumot nyertének, azok másképp, a közhíradással is öszvegyűjtött polgárok előtt, mint bírói hivatalra candidált személyek felolvastatnak és a polgárok votizálásra bocsátatván, az eszerint legtöbb votumot nyert személy főbírónak kineveztetik. A főbírónak elválasztása után nyomban a vicebírónak választása vétetik elő, eképpen minekutána a bírói választás napját megelőző este öszvegyűlt deputatio a főbírói hivatalra való candidatiót elvégezte, ugyanazon megírt módon a vicebírói hivatalra kétrendbeli, úgymint az egyiket csupa nemes, a másikat csupán polgári rendből való személyekből álló candidatio vicebíró elválasztása végett felolvassa, és pedig oly móddal, hogy mivel mind az eddig is observált szokásnál fogva, mind pedig azért is, mivel ennek utána az egyik bírói hivatalhoz egyszersmind a nemesek főhadnagy hivatala²⁶ is kötve léssen, a deputatio teljes figyelmét fogja arra fordítani, hogy ha a főbíró polgári rendből választatott, ezen esetben a vicebírói hivatalra nemes személyekből álló candidatio és megfordítva, ha főbírónak nemes személy választott el, vicebírónak nem nemes személyekből álló candidatio olvastasson fel.”²⁷ Nem véletlen, hogy ebben az időszakban nincsenek új városvezetők. A candidáltak között

²⁵ Uo. No. 46. 1824.

²⁶ A hadnagy szék előjárójaként a nemesek hadnagya 1786-tól intézte a nemesek egymás közötti ügyeit és az adójuk beszédését.

²⁷ 1826-ban a megyei küldöttség azt szorgalmazta, hogy újra 12 jelölt legyen mindkét bírói tisztségre, de a város jogaihoz ragaszkodva megtartotta eredeti elképzelését és csak hat főt jelölt. Lásd MNL SZSZBML, V. A. 11. 2/2. No. 1089. 1826.

rendre ugyanazok a nevek jelennek meg, és így a lehetőségek köre az igazgatási elit fél tucatnyi tagjára korlátozódott.

A belső erőviszonyok szabályozására alkalmasnak gondolt titkos szavazás lebonyolításához 1832-ben megbízták a főbíró, hogy akár helyben készítsen, akár a debreceni vásáron vegyen egy hat fiókos, záros ládát, ahhoz száz darab megbélyegzett golyót, amelyhez „a láda lyukai úgy alkalmaztassanak, hogy belől bőrzacskó által a fiókokból a golyóbisok felnyitás nélkül ki ne vétethessenek.”²⁸ A szavazóláda úgy működött, hogy minden szavazó kapott egy golyóbist és egy üres szobában abba a fiókba tette, amelyiken az általa választott jelölt neve szerepelt.²⁹ A voksolás végén, amikor a ládát a gyűlés előtt kinyitották, harag és részrehajlás nélkül lehetett megállapítani, hogy ki kapott több szavazatot, csak össze kellett számolni a golyóbisokat.

1833-ban még inkább szűkítették a bíróságra választhatók körét kimondva, hogy a fő- és vicebírák egyedül senatorokból választassanak. A jelölést továbbra is a választott közönség által kinevezett küldöttség tette meg a meghívott szolgabíró előlülésével. A fő- és albírói tisztségre 4-4 személyt jelöltek, a „választás pedig a választott közönség tagjai és az új rend szerint kinevezendő többi polgárok által fog történni.”³⁰

1835-ben, a törvénybírósága utáni évben ns. Kralovanszky András gazdálkodót és katonatisztet választották főbíróvá. A város jogi státusát rendező, a saját erejéből pénzen megváltakozó paraszt és iparos közösség igazgatását meghatározó királyi privilégiumra várás éveiben, illetve annak megérkeztét követően³¹ a gyakorlati megvalósulás kezdetének idején, 1840-ig maradt hivatalában. Öt éves hivatalviselése után a jogvégzett vicebíró, ns. Trsztynszky Sámuel ügyvéd, az 1756-tól egyik legtöbb tisztségviselőt adott család tagja váltotta, majd 1847–48-ban újra ő ült be utolsóként a főbírói székbe.

1837 újabb fordulópont az elöljáróság életében: a megváltakozott, akkor már 17 ezer főt számláló közösség királyi kiváltságként „szabad és privilégiált” mezőváros lett. Négy évtized alatt immár harmadszorra is át kellett szervezni a városigazgatást. A privilégium szerint fő- és albíróból, valamint 12 tanácsnokból álló városi tanácsot lehetett felállítani, amelybe a bírákat a vármegye főispánja által kinevezett tisztújító széki elnök jelenlétében a holtig kinevezett tanácsstagok közül 4 jelöltből 3 évre választotta az electa communitas. A tisztségviselők újraválaszthatók voltak. „Kegyelmesen rendeljük és akarjuk, hogy az elválasztandó tagok, úgymint főbíró... mind azon személyes és erköltsi tulajdonságokkal bírjanak, mellyek a köz hivatalokra alkalmazandóktól törvény által megkívántatnak, minden vallásra való tekintet nélkül...”³² Itt a bíróválasztás tekintetében a

²⁸ MNL SZSZBML, V. A. 11. 5/5. No. 38. 1832.

²⁹ Pl. Győrben is hasonló módon szavaztak 1760-tól. L. *Bak Borbála*: Győr szabad királyi város bírójának választása 1743–1778 között. In: *Tanulmányok Győr és vidéke történetéből*. Szerk. Gecsényi Lajos. Győr 1978. 23–36.

³⁰ Uo. No. 335. 1833.

³¹ Az 1837. augusztus 1-jén aláírt kiváltságlevelet 1838 januárjában hirdették ki a város közgyűlésében.

³² Nyíregyháza kiváltságlevele, 1837. (hasonmás kiadás) A tanulmányt írta: Kujbusné Mecsei Éva. Nyíregyháza 1997.

kör bezárult. Az új feladatkör a régi elité maradt, de családon belül egymást követő generációk tisztségöröklésére a nyíregyházi főbíráknál továbbra sincs példa.

A privilégium új tisztségviselőt, a népszószólót, vagy más néven polgármestert is megnevezett, aki a választott közönség előlülőjeként tevékenykedik. Választásáról a kiváltságlevél nem rendelkezett, így az 1838. február 14-én tartott első tisztújításon a főispán által elnöki tisztre jelölt Pálffy József azt javasolta, hogy mivel a polgármester majdnem olyan fontos, mint a bíró, a belső tanács jelöltjeiből a közönség válassza meg. Elsőként nemes Inczedy György, a város ügyvédje, táblabíró, majd Suták Sámuel volt főbíró, szíjgyártó, később pedig Krajnyák János szűcs lett a sorsfordító 1848-as évig a város polgármestere.

Ez idő tájban Nyíregyháza már nagy bérletekben gazdálkodott, számos pusztát bérelt, „a pénzzel is mintegy kereskedést űzött, nagyobb summákat vett fel és kölcsönzött ki.”³³ A tisztségek lassan hivattalá váltak, a tisztségviselők egyre hosszabb időre kapták megbízatásukat. A hivatalnoki karban mind több szakértelmiségi dolgozott, de a választott tisztségviselők között is (pl. az árvagyámsági feladatok ellátásához) szükség volt jogi ismeretekre. A főtisztségekre olyan közigazgatásban, jogban jártas, világlátott lakosokat választottak, akik bármilyen fórumon képviselni tudták a földesúri jogokat bíró nyíregyházi parasztcsoportot. A szokásjog és az élet diktálta aktuális feladatok a 19. század közepére már feladatkörre formálódtak, amelyek végrehajtását hatásköri utasításban rögzítették.³⁴ A hatáskörök módosulása és még kiforratlan volta miatt azonban 1837-től kisebb-nagyobb presztízscsatározások folytak a főbíró elölülésével működő, a senatus feladatát folytató, ún. belső tanács és főbírói ítélőszék, valamint a polgármester által vezetett, az electa communitas feladatkörét továbbvivő, a gazdálkodást irányító ún. külső tanács között. A polgármester ráadásul átvette a főbírótól a városháza fölötti gondnoksági felügyeletet, valamint a város képviselőt a szerződésalkötésekkor, a kölcsönfelvételeknél, továbbá a leendő polgárok is előtte tették le az esküt.

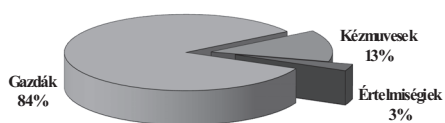
Amikor az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc után egy bő évtizeddel a városi közigazgatás újjáalakult, már más szabályok és személyek határozták meg a főbíró helyett polgármester által vezetett eljárás létrejöttét. Lezárult egy évszázados korszak és ekkortól már fel sem vetődött az a kérdés, hogy „ki légyen nekünk főbíránk?”

³³ Lukács Ödön: Nyíregyháza szabad kiváltságolt város története. Nyíregyháza 1886. 264.

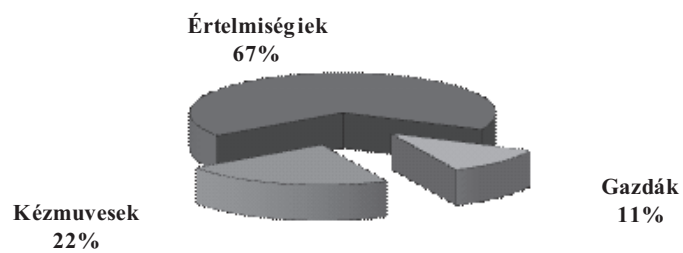
³⁴ A tisztségviselők között találjuk az 1806-ban indult professzori iskola diákjai, akik már nem csak írni-olvasni tudtak, hanem a számolásban és a latin nyelvben is jártasaknak tekinthetők.

MELLÉKLETEK

Nyíregyháza 1753-1848 közötti bírának
foglalkozás szerinti megoszlása

Nyíregyháza 1838-1848 közötti bírának foglalkozás szerinti megoszlása

„WHO SHOULD BE OUR CHIEF JUDGE?”

*The Chief Judges of Nyíregyháza between 1753 and 1848)**By Kujbusné Mecsei Éva
(Summary)*

At Nyíregyháza written sources about the election of the magistracy only survive from the period after the town's resettlement in 1753. According to these, for several decades the chief judges were chosen from those among the settlers of Békés, the largest group in the village, who had played a dominant role in the resettlement, and were reputedly the best farmers. They held office for one or two years. After Nyíregyháza had been promoted to the status of market town in 1786, the constantly growing population needed such leaders who, literate and knowledgeable about the wider world, could be of help to them in the acquisition of further rights and exemption from seigneurial domination. The management of credit operations needed for the perpetual exemption, and of the legal measures which made these possible, and the acquisition of the necessary royal favour, could only be entrusted to an educated chief judge.

The inhabitants of the greatly transformed market town, enjoying administrative autonomy and civic rights, and then the *electa communitas* and the senate, elected after 1837, in accordance with the royal privilege, a mayor alongside the chief judge, and the former took complete control over town affairs after 1848.